

به نام خدا

رعایت اخلاق حرفه‌ای پژوهش در سیره‌ی علمی علامه سید محمدحسین طباطبائی^(ره)

دکتر سیدضیاءالدین علیانسیب¹

فاطمه شاه محمدی²

دکتر سیما شاه محمدی³

زهره شاه محمدی⁴

چکیده

پژوهش، فرایندی منظم است که منجر به حل مساله یا مشکلی می‌گردد. هر محقق متعهدی باید در حرفه‌ی خویش، حریمی را رعایت نماید. پس از شناخت این حریمها باید دید افراد بسیار متعهد و فرهیخته‌ای همچون علامه طباطبائی این حریمها را چگونه در آثار و کارنامه عملی خویش رعایت کردند. نوشتار پیش‌رو درصدد پاسخ به این سوال بوده که علامه سید محمدحسین طباطبائی (ره)، اخلاق حرفه‌ای در پژوهش را چگونه در آثار و سیره علمی خویش رعایت می‌کردند؟ بر این اساس، پس از تعاریف واژگان کلیدی، اهمیت رعایت اخلاق پژوهشی و زیست‌نامه‌ی علامه (ره)، مصادیق اخلاق پژوهشی رعایت شده در سیره‌ی علامه طباطبائی به صورت مستند از زبان خود علامه، شاگردان، علما و بزرگان استحصا گردیده از جمله: تحقیق به نیت الهی و معنوی، حقیقت‌جویی یا حقیقت‌یابی به صورت بی‌طرفانه، پرهیز از پیشداوری و قضاوت عجولانه، احترام به استاد، داشتن روحیه‌ی قدرشناسی از پیشینیان، رجوع به منابع معتبر، تواضع علمی و عدم فخرفروشی، ترویج علم و نویسندگی و پاسخگویی به نیازهای روز، عدم سرقت محتوایی، انصاف علمی، نقادی و نقدپذیری، پشتکار، صبر، اهمیت به وقت و عمر خود و دیگران، جامعیت و علم سرشار پژوهشگر، برهانی و مستدل نوشتن، شجاعت و جرأت علمی.

کلید واژه‌ها: علامه طباطبائی (ره)، اخلاق، پژوهش، اخلاق پژوهشی.

¹ دکتر سیدضیاءالدین علیانسیب: استادیار دانشگاه علوم پزشکی تبریز و مدرس حوزه. Olyanasab_s@yahoo.com

² فاطمه شاه محمدی: دانش آموخته سطح 3، رشته فقه و اصول، موسسه آموزش عالی حوزوی الزهرا (س) تبریز، research491os@yahoo.com.

³ دکتر سیما شاه محمدی: سطح 2 حوزه علمیه، دکتری مهندسی برق، استادیار دانشگاه.

⁴ زهره شاه محمدی: سطح 2 حوزه علمیه، کارشناسی ارشد رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی.

مقدمه

از دغدغه‌های پژوهشگران متعهد، انجام پژوهش بر پایه‌ی اخلاق است. با بروز بحران‌های اخلاقی در جوامع صنعتی، پژوهش اخلاق مدار بیش از پیش ضرورت می‌یابد. از این رو، این تحقیق به این سوال پاسخ می‌دهد که علامه طباطبایی در آثار خویش چگونه اخلاق حرفه‌ای در پژوهش را رعایت می‌کردند؟ تا جایی که محقق بررسی نموده است تحقیق جامع و منسجم درباره سیره علمی و اخلاق حرفه‌ای در پژوهش علامه (ره) یافت نشد. بنابراین، این اثر کاربردی و مورد نیاز کلیه پژوهشگران و علماست؛ چون متخلق نبودن به اخلاق حسنه، فرد را به انتحال و انحراف کشانده و اثر را فاقد ارزش و اعتبار می‌سازد. در این تحقیق، به روش کتابخانه‌ای و با ارجاع به کتب و منابع متعدد انجام شده است، منطق حاکم نوشتار حاضر این است که، در ابتدا ضرورت رعایت سیزده عنوان مهم در اخلاق پژوهشی تبیین شده و سپس نمونه‌ها و مصادیق عینی از رعایت آن‌ها در آثار و سیره علمی علامه مورد بررسی واقع شده است. عناوین لازم‌الرعايه عبارتند از:

- 1- تحقیق به نیت الهی و معنوی، 2- حقیقت‌جویی به صورت بی‌طرفانه و پرهیز از پیشداوری و قضاوت عجولانه، 3- احترام به استاد، پیشینیان و داشتن روحیه قدرشناسی، 4- رجوع به منابع معتبر، 5- تواضع و عدم فخر فروشی، 6- ترویج علم و نویسندگی و پاسخگویی به نیازهای روز، 7- عدم سرقت محتوایی و انتحال، 8- انصاف علمی، نقادی و نقدپذیری، 9- پشتکار، خستگی ناپذیری، صبر و استقامت، 10- اهمیت به وقت و عمر خود و دیگران، 11- جامعیت و علم سرشار پژوهشگر، 12- برهانی و مستدل نوشتن، 13- شجاعت و جرات داشتن.

امید است پژوهشگران با تاسی به سیره علمی و آثار شخصیت متعهد، مذهب، علامه، مفسر، فیلسوف و عالمی برجسته‌ای همچون علامه (ره)، آثاری ماندگار و اخلاقی تقدیم جامعه نمایند.

تعاریف

برای ورود به بحث لازم است به تعریف واژگانی چون اخلاق، علم اخلاق و اخلاق حرفه‌ای بپردازیم. تعاریف اخلاق و علم اخلاق در کتب متعدد بدین شکل آورده شده است که:

- اخلاق، جمع «خلق» است که در لغت به معنای «سرشت و سجیه» آمده است؛ اعم از سجایای نیکو و پسندیده، مانند راستگویی و پاکدامنی، یا سجایای زشت و ناپسند، مانند دروغ‌گویی و آلوده‌دامنی. خُلق زیبا به معنای بهره‌مندی از سرشت و سجیه‌ای زیبا و پسندیده است. اخلاق حالتی نفسانی و صفتی پایدار در

نفس است که بدون نیاز به تفکر و تأمل، و به طور خود جوش آدمی را به سمت انجام کار حرکت می-دهد.¹

- اخلاق به بیان اوصاف ارزشی افعال و صفات اختیاری و راه کسب یا اجتناب از آنها می‌پردازد.² اگر این حالت نفسانی طوری باشد که کارهای زیبا و پسندیده از او صادر شود، آن را اخلاق خوب و فضیلت گویند و اگر افعال بد و زشت از آن صادر شود، آن را اخلاق بد و رذیلت گویند.
- (علم) اخلاق ... دانش بد و نیک خوی‌ها و تدبیر انسان است. برای نفس خود یا یک تن خاص،³ علم اخلاق نیز علمی است که با معرفی و شناساندن انواع خوبی‌ها و بدی‌ها، راههای کسب خوبیها و دوری از بدیها را می‌آموزد. یعنی هم بُعد شناختی و معرفتی⁴ دارد و هم بُعد عملی و رفتاری و هدف اصلی آن، آموزش شیوه رفتار است.⁵ به عبارت دیگر «شناخت زمینه‌های بروز و ظهور هر یک از خصلت‌های مثبت و منفی و رابطه آنها با یکدیگر و روش‌های مربوط به تقویت خلق و خوی نیک و زدودن خصلت‌های ناپسند، در مجموع دانشی را پدید آورده است که به آن «علم اخلاق» گویند.⁶
- خُلق به معنی صورت باطنی است. «خُلق انسان همان هیئت و قیافه نفسانی انسان است که به آسانی و بدون تفکر باعث صدور افعال انسان می‌شود، اگر افعالی که از این هیئت و قیافه نفسانی صادر می‌شود شرعاً و عقلاً پسندیده باشد، این هیئت را خلق نیکو می‌گویند و اگر زشت و ناپسند باشند، خلق بد نامیده می‌شود.» اخلاق انسان همان صورت و هیئت نفسانی و باطنی اوست که «از رسوخ یک سلسله صفات در نفس ترکیب یافته است.»⁷
- خُلق عبارت است از «ملکه‌ای نفسانی که باعث صدور افعال به آسانی و بدون نیاز به تفکر و تأمل و نگرش است.» و «ملکه» حالت و کیفیتی نفسانی است که دیر و به کندی زوال می‌پذیرد.⁸

¹ احمدحسین شریفی، آیین زندگی (اخلاق کاربردی)، ص 25، به نقل از کیمیای سعادت، صص 58-57؛ محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج 67، 110، جلدی، بیروت، لبنان، موسسه الوفاء بیروت، 1404هـ.ق، باب 59، ص 372، ذیل حدیث 18 «الخلق بالضم ملکه للنفس یصدر عنها الفعل بسهولة...»؛ عباس اسماعیلی یزدی، فرهنگ اخلاق، قم: دلیل ما، چاپ سوم، زمستان 90، ص 19.

² مهدی علیزاده، اخلاق اسلامی، مبانی و مفاهیم، تدوین نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، معاونت پژوهش دانشگاه معارف، قم: دفتر نشر معارف، 1390، ص 20.

³ محمد، معین، فرهنگ فارسی معین (یک جلدی)، تهران: اشجع، میکائیل، 1387، چاپ سوم، ص 84.

⁴ احمدحسین شریفی، آیین زندگی (اخلاق کاربردی)، ص 25، به نقل از محمد مهدی نراقی، جامع السعادات، ج 1، ص 9-15.

⁵ همان، ص 25.

⁶ جواد محدثی، درسنامه اخلاق، قم: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی، قم: چاپ اول، 1390، ص 16.

⁷ سید عبدالله شیر، اخلاق: ترجمه کتاب الاخلاق، مترجم: محمدرضا جباران، قم: هجرت، چاپ ششم، بهار 1380، صص 32-31.

⁸ مولی مهدی نراقی، علم اخلاق اسلامی ترجمه کتاب جامع السعادات، ج 1، ترجمه: سیدجلال الدین مجتبی، چاپ چهارم، بی جا: انتشارات حکمت، بهار 70، ص 60، مهدی نراقی، جامع السعادات، ج 3-1، عربی، طبعه الاولى، 1431هـ، مطبوعات دارالاندلس، بیروت - لبنان، للطباعة و النشر و التوزیع: الاسیره، ص 43 «خلق عبادة عن» «ملکه للنفس مقتضیه لصدورالأفعال بسهولة من دون احتیاج الی فکر و رویه»، و الملکه: کیفیة نفسانیة بطیئة الزوال و بالقیة الاخیر خرج الحال الأنها کیفیة نفسانیة سریة الزوال، و سبب وجود الخلق ... أو العادة بأن یفعل فعلاً بالرویة، أو التکلف و یصبر علیه إلى أن یصیر ملکه له و یصدر عنه بسهولة و إن کان مخالفاً لمقتضى المزاج».

- « اخلاق در لغت جمع خُلق است، به معنای خوی، طبیعت باطنی، سرشت درونی و در اصطلاح عبارت است از حالت و کیفیتی در نفس و روان انسان که سبب می‌شود کارها (چه خوب و چه بد) بدون درنگ و تأمل و به آسانی از انسان سریزند؛ یعنی آن چه به صورت عملی و فعلی از انسان آشکار می‌شود، ریشه در درون و شخصیت باطنی اشخاص دارد. آن حالت درونی و سرشت اخلاقی، قابل تغییر و تحول است و عوامل مختلف درونی و بیرونی و وراثتی و اجتماعی می‌تواند در آن موثر باشد. انسان در نوع تربیت و ساختن خویش سهمی دارد و همان گونه که در کیفیت بدن و جسم (رشد یا ضعف، لاغری یا چاقی)، بیماری یا سلامتی، می‌تواند اثرگذار باشد، در اخلاق خود نیز - که یک کیفیت باطنی است و اثر آن در رفتار بیرونی آشکار می‌شود - می‌تواند موثر باشد.»¹ ملا احمد نراقی می‌فرماید: همچنان که علم طب دو قسم است قسمتی در حفظ صحت و قسمتی در دفع مرض، علم اخلاق هم شبیه علم طب است پس علم اخلاق نیز دو قسم می‌شود: یکی در کسب فضایل و دیگری در دفع رذایل. بدلیل همین مشابهت به علم اخلاق «طب روحانی» گویند و به طب متعارف، «طب جسمانی» گویند.²

- « علم اخلاق است که با شناسایی استعدادهای گوناگون انسان و فضایل و رذایل روح آدمی، چگونگی ایجاد تعامل در میان امیال گوناگون و راه و روش تربیت نفس را میسر می‌سازد؛ بدان گونه که انسان بتواند به کمال شایسته خود نایل آید.»³ اخلاق «نظام ارزشی و هنجاری است که انسان می‌باید اعمال و منش خود را برای دستیابی به کمال و تعالی، براساس دستورها و توصیه‌های آن تنظیم کند. گزاره‌های اخلاق از تاثیر صفات و منش انسان بر سعادت او حکایت می‌کند.»⁴ و نیز تعاریفی از اخلاق حرفه‌ای نیز در ادامه بیان می‌گردد که به شرح زیرند:

اخلاق کاربردی درصدد است که کاربرد و اعمال منظم و منطقی نظریه اخلاق را در حوزه مسائل اخلاق نشان دهد. مباحثی مانند اخلاق پژوهشی، اخلاق نقد، اخلاق همسراری را می‌توان از مباحث مربوط به اخلاق کاربردی به شمار آورد. اخلاق کاربردی شامل «اخلاق حرفه‌ای» نیز می‌شود. «یکی از دغدغه‌های مهم اخلاق کاربردی، حل معضلات و تعارضات اخلاق است.» «منظور از اخلاق حرفه‌ای، تأمل درباره ابعاد اخلاقی مسائل و موضوعاتی است که به مشاغل خاص مربوط می‌شود؛ مانند: اخلاق پزشکی، اخلاق تجارت و ...»⁵ اخلاق حرفه‌ای از مهمترین حوزه اخلاق کاربردی است.⁶ اخلاق حرفه‌ای، «شاخه‌ای از اخلاق کاربردی است که به مباحث اخلاقی

¹ جواد محدثی، درسنامه اخلاق، قم: مرکز بین الملل ترجمه و نشر المصطفی (ص)، چاپ اول، 1390، ص 15.

² ملا احمد نراقی، معراج السعاده، تهران: انتشارات ولی عصر (عج)، چاپ اول، 1387، ص 61.

³ محمدعلی، سادات، اخلاق اسلامی، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، 1377، ص 11.

⁴ مهدی عزیزاده، اخلاق اسلامی، مبانی و مفاهیم، تدوین نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، معاونت پژوهش دانشگاه معارف اسلامی، قم: دفتر نشر معارف، 1390، صص 19-20.

⁵ احمدحسین شریفی، آیین زندگی (اخلاق کاربردی)، قم: دفتر نشر معارف، چاپ 140، تابستان 94، ص 28.

See: "Applhed Ethics", in Enyclopedia of Ethics. Ed.Lawrence C.Beker,V.1,P.80-84)

⁶ احد فرامرز قراملکی، درآمدی بر اخلاق حرفه، ص 27.

در حرفه می‌پردازد. صاحب حرفه، از دانش اخلاق دو توقع دارند: بیان نظام‌مند مسئولیتهای اخلاقی در حرفه و تشخیص دقیق و حل اثربخش مسائل اخلاق حرفه. ... اخلاق حرفه‌ای برحسب تنوع حرف، دامنه بسیار وسیعی دارد: اخلاق پزشکی، اخلاق آموزش و پرورش، اخلاق پژوهش و ...¹ از ابعاد زندگی ما، زندگی شغلی ماست. هر کسی در زندگی شغلی‌اش باید حریمی را رعایت و حفظ کند و این امر دغدغه افراد اخلاقی است. ما در قبال کسانی که با آنان مواجه می‌شویم مسئولیت داریم. تنوع و پیچیدگی شغلی در عصر ما شاخه‌های گوناگونی از اخلاق شغلی را به وجود آورده که اخلاق پژوهشی یکی از آنهاست.² در مجموع می‌توان گفت: اخلاق، صفتی پایدار و ملکه‌ای نفسانی است که باعث صدور افعال انسان بدون فکر و تأمل می‌شود. اگر از ملکه نفسانی کارهای پسندیده صادر شود، اخلاق خوب و فضیلت است و اگر افعال بد و زشت صادر گردد، اخلاق بد و رذیلت است. علم اخلاق خوبی و بدیها را شناسانده و راههای کسب خوبیها و دوری از بدیها را می‌آموزد و اخلاق کاربردی شامل اخلاق حرفه‌ای هم هست که تأمل در اخلاق حرفه خاص می‌گردد. مثل تأمل در اخلاق پژوهش و به مباحث اخلاقی در پژوهش می‌پردازد.

محقق برای رعایت اخلاق حرفه‌ای باید اصولی را رعایت کند که درصددیم پس از بررسی آنها، به این بحث بپردازیم که علامه طباطبائی (ره) چگونه این اصول و اخلاق پژوهشی را رعایت می‌کردند. از این رو، در ادامه به برخی اصول و اخلاق پژوهشی اشاره می‌کنیم و روش و سیره علامه (ره) را رعایت این اخلاق مورد تفحص قرار خواهیم داد باشد که روش ایشان سرلوحه محققان و دانش پژوهان قرار گیرد.

اهمیت و ضرورت بحث از اخلاق پژوهشی

برای پی بردن به اهمیت بحث اخلاق پژوهشی لازم است در ابتدا تعریف و اهمیت تحقیق و پژوهش مشخص گردد. واژه پژوهش به معنای «پژوهیدن، جستجو، بازجویی، بازجست، تفحص، رسیدگی، تحقیق، بررسی ها و جستجوهای علمی» آمده است.³ و در لغتنامه دهخدا پژوهش به معنی «درست و راست کردن، رسیدگی و واری کردن، به کنه مطلب رسیدن، واقع چیزی را بدست آوردن»⁴ آمده است. معادل عربی آن بحث است و در لغت به معنی جستجوی چیزی است. «پژوهش تبعی است منظم در متون علمی به منظور احیا یا خلق یک اثر؛ چه محور پژوهش حل مسئله‌ای علمی باشد یا برای موضوع یا متن خاصی بدون آن که سوال یا سوالات مشخص محور پژوهش باشد. منتها پژوهش نباید از دو عنصر اساسی تتبع (گردآوری اطلاعات) و احیا یا خلق یک اثر (پردازش

¹ احد فرامرز قراملکی، درآمدی بر اخلاق حرفه (مجموعه اخلاق حرفه‌ای 1)، تهران: موسسه مطالعات بهره‌وری و منابع انسانی، انتشارات سرآمد، چاپ اول، 1387، ص 175.

² همان، صص 150-151.

³ محمد معین، فرهنگ فارسی معین، ج 1، انتشارات اشجع - میکائیل، چاپ سوم، بهار 87، ص 274.

⁴ دهخدا، لغتنامه دهخدا، موسسه لغت نامه دهخدا، ج 5، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، چاپ دوم از دوره جدید، 1377، ص 6485.

16. جمعی از نویسندگان، یادنامه مفسر کبیر استاد علامه سید محمد حسین طباطبائی، قم: انتشارات شفق، تیر 61.
17. جوادی آملی، عبدالله، شمس الوحی تبریزی، قم: اسراء، چاپ سوم، تابستان 88.
18. جوادی آملی، عبدالله، مفاتیح الحیاء، قم: اسراء، چاپ 196، 1391.
19. ابو محمد حسن بن علی بن شعبه حرانی (ابن شعبه)، تحف العقول عن آل الرسول، 1 جلدی، قم: انتشارات جامعه مدرسین، 1404 ه.ق.
20. حزب جمهوری اسلامی، واحد تبلیغات، یادنامه فیلسوف الهی علامه طباطبائی، چاپ اول، بی جا، خرداد 61، نشریه 47.
21. حسینی دشتی، سید مصطفی، معارف و معاریف، دائرة المعارف جامع اسلامی، ج 1، چاپ اول، (ویرایش 4)، 1385.
22. حسینی طهرانی، سید محمد حسین، مهر تابان (یادنامه و مصاحبات تلمیذ و علامه عالم ربانی علامه سید محمد حسین طباطبائی تبریزی، انتشارات باقر العلوم علیه السلام، بی جا، بی تا).
23. حسن زاده آملی، حسن، علامه طباطبائی، قم: انتشارات نهضت زنان مسلمان، خرداد 1360.
24. حیدری فر، مجید، درسنامه پژوهش، تهیه و تنظیم: معاونت آموزش، مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواران، مرکز نشر هاجر، چاپ اول، قم، تابستان 92.
25. خالقی، نرگس، اخلاق پژوهش و نگارش، تهران: کتابدار، چاپ اول، 1390.
26. خالقی، نرگس، اخلاق پژوهش در حوزه علوم اجتماعی، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال سوم، شماره های 1 و 2، 1387.
27. خسروپناه، عبدالحسین، علامه طباطبائی، فیلسوف علوم انسانی - اسلامی، ج اول، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول، 1390.
28. دیلمی، حسن بن ابی الحسن، ارشاد القلوب، دو جلد در یک مجلد، قم: انتشارات شریف رضی، 1412 ه.ق، ج 1.
29. رضائی اصفهانی، محمد علی، منطق تفسیر قران (3)، (روش تحقیق در تفسیر و علوم قران)، قم: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص)، چاپ اول، 1389.
30. گلستان سعدی، تصحیح متن و شرح لغات: حسین استاد ولی، چاپ نهم، تابستان 70.
31. سادات، محمد علی، اخلاق اسلامی، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، 1377.

32. شبر، سید عبدالله، اخلاق: ترجمه کتاب الاخلاق، مترجم: محمدرضا جباران، قم: هجرت، چاپ ششم، بهار 1380.
33. شریفی، احمدحسین، آیین زندگی (اخلاق کاربردی)، قم: دفتر نشر معارف، تدوین: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها - معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی، چاپ یکصد و چهل و چهار، تابستان 94.
34. شریفی، احمدحسین، اخلاق و پژوهش، <http://pajohesh.nashriyat.ir>
35. شعیری، تاج الدین، جامع الاخبار، 1 جلد، قم: انتشارات رضی، 1363 ه.ش.
36. شمس، مرادعلی، سیری در سیره علمی و عملی علامه طباطبایی (ره) از نگاه فرزندان، قم: انتشارات اسوه (وابسته به سازمان اوقاف و امور خیریه)، چاپ دوم، 1387.
37. شهیدثانی، زین الدین بن علی، آداب تعلیم و تربیت در اسلام، ترجمه گزارش گونه « منیة المرید فی آداب المفید و المستفید (فارسی)»، نگارش: محمدباقر حجتی، ویرایش 3، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ 25، 1379.
38. صبری، نورمحمد، درآمدی بر روش تحقیق در حقوق، تهران: میزان، چاپ اول، بهار 1382.
39. شیخ صدوق، الامالی، 1 جلدی، انتشارات کتابخانه اسلامی، 1362 ه.ش.
40. -----، من لایحضره الفقیه، 4 جلدی، قم: انتشارات دفتر تبلیغات قم، 1366 ه.ش.
41. صلواتی، عبدالله، علامه طباطبایی و تفسیر المیزان، تهران: خانه کتاب، چاپ اول، 1390.
42. سیدمحمدحسین، طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج 20، تهران: دارالکتب الاسلامیه، الطبعة السابعة، تاریخ الطبع، 1384 ه.ش.
43. -----، اصول فلسفه رئالیسم، به کوشش: سید هادی خسروشاهی، قم: موسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، چاپ اول، 1387.
44. -----، بررسیهای اسلامی، به کوشش سیدهادی خسروشاهی، قم: مرکز انتشارات دارالتبلیغ اسلامی قم، 1396 ه.ش.
45. -----، بررسیهای اسلامی، به کوشش سیدهادی خسروشاهی، قم: مرکز البحوث الاسلامیه، (بررسی های اسلامی)، با همکاری انتشارات هجرت، ج 2، بی تا.
46. -----، روابط اجتماعی در اسلام، قم: انتشارات آزادی، بی تا.
47. -----، شیعه در اسلام، به کوشش: سید هادی خسروشاهی، قم: موسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، چاپ پنجم، 1388.
48. -----، قرآن در اسلام، مصحح: رضا ستوده، تهران: دارالکتب الاسلامیه، مرداد 1353.

49. ----- سنن النبی (ص)، آداب، سنن و روش رفتاری پیامبر گرامی اسلام (ص)، ترجمه: عباس عزیزی، قم: انتشارات صلاه، چاپ نهم، 1385.
50. ----- آموزش دین (عقاید - اخلاق - احکام) (1-2)، جمع آوری و تنظیم: مهدی آیت اللهی (دادور)، قم: نشر جهان آرا، بی تا.
51. ----- وحی یا شعور مرموز، مقدمه و پاورقی: ناصر مکارم شیرازی، قم: انتشارات دارالفکر، بی تا.
52. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الاخلاق، 1 جلدی، انتشارات شریف رضی، 1412 ه.ق.
53. شیخ طوسی، الامالی، 1 جلدی، قم: انتشارات دارالثقافه، 1414 ه.ق، ج 1.
54. علیزاده، مهدی، اخلاق اسلامی، مبانی و مفاهیم، تدوین نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، معاونت پژوهش دانشگاه معارف اسلامی، قم: دفتر نشر معارف، 1390.
55. فاضل، احمد، آیین نوشتار و آداب گفتار، اصفهان: معاونت پژوهش دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان (اصفهان)، چاپ اول، 1391.
56. فانی تبریزی، عباس داداش زاده، سه علامه تبریزی: پژوهشی در زندگانی، آثار و اندیشه سه علامه تبریزی: علامه طباطبایی، علامه امینی، علامه جعفری، انتشارات منشور - تبریز، تبریز، چاپ دوم؛ 1393.
57. فانی تبریزی، دلدادگان توحید، تهران: انتشارات دارالکتب الاسلامیه، چاپ اول، 1390.
58. فتوحی، محمود، آیین نگارش مقاله علمی پژوهشی، تهران: سخن، 1385.
59. فریدونی، استاد علی کرمی، پرتوی از پیام پیامبر «برگردانی تازه از نهج الفصاحه»، قم: انتشارات حلم، تابستان 1386.
60. فنال نیشابوری، محمدبن حسن، روضه الواعظین، 1 جلدی، قم: انتشارات رضی، بی تا.
61. فرامرز قراملکی، احد، درآمدی بر اخلاق حرفه ای، تهران: موسسه مطالعات بهره وری و منابع انسانی، انتشارات سرآمد، 1387.
62. کلینی، محمدبن یعقوب، الکافی، ج 1، 5، تهران: دارالکتب الاسلامیه، 1365 ه.ش.
63. لقمانی، احمد، علامه طباطبایی (میزان معرفت)، بی جا، مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ اول، زمستان 74.
64. لويس معلوف، المنجد فی اللغة، تهران: اسلام، چاپ دوم، 1380.
65. محدث نوری، مستدرک الوسائل، قم: موسسه آل البيت، 18 جلدی، ج 13، 1408 ه.ق.
66. محدثی، جواد، درسنامه اخلاق، قم: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی، قم: چاپ اول، 1390.

67. محمدی، حمید، **مفردات قران**، قم: موسسه فرهنگی دارالذکر، چاپ سوم، تابستان 81.
68. محمدی ری شهری، محمد، **میزان الحکمه با ترجمه فارسی**، ویرایش دوم، قم: دارالحدیث، چاپ یازدهم، 1389.
69. علامه مجلسی، **بحارالانوار**، لبنان، موسسه الوفاء بیروت، 1404 ه.ق، 110 جلدی، ج 2.
70. مختاری، رضا، **سیمای فرزندگان**، قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ نهم، تابستان 75.
71. معین، محمد، **فرهنگ فارسی معین**، 1 جلدی، تهران: اشجع، چاپ، سوم، بهار 87.
72. مکارم شیرازی، **برگزیده تفسیر نمونه**، تنظیم و تحقیق: احمد علی بابائی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، 1387، ج 1.
73. موسسه بوستان کتاب قم، **مرزبان وحی و خرد**: یادنامه مرحوم علامه سیدمحمدحسین طباطبائی، قم: بوستان کتاب، چاپ، اول، 1381.
74. موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، **انجمن اسلامی حکمت و فلسفه ایران**، **دومین یادنامه علامه طباطبائی**، موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، چاپ اول، آبان 1363.
75. مهدی زاده، حسین، **راهنمای پژوهش نامه نویسی**، قم: مرکز نشر هاجر (وابسته به مرکز مدیریت حوزه های علمیه خاوران)، چاپ اول، بهار 85.
76. نراقی، ملا احمد، **معراج السعاده**، تهران: انتشارات ولی عصر (عج)، چاپ اول، 1387.
77. نراقی، مولی مهدی، **علم اخلاق اسلامی (ترجمه کتاب جامع السعادات)**، ج 1، ترجمه: دکتر سیدجلال الدین مجتبوی، انتشارات حکمت، بی جا، بهار 1370.
78. نکونام، جعفر، **روش تحقیق با تاکید بر علوم اسلامی**، ویژه دوره های تحصیلات تکمیلی، قم: دانشگاه قم، چاپ ششم، 1390.
79. نوری، حسین، **مستدرک الوسائل**، 18 جلدی، قم: موسسه آل البيت، 1408 ه.ق، ج 13.
80. نوری، محمداسماعیل، جعفر وفا، **وظایف اخلاقی معلم و شاگرد**، قم: انتشارات شکوری، چاپ اول، تابستان 1370 ه.ش.
81. واسطی، شیخ عبدالحمید، **راهنمای تحقیق براساس نگرش اسلام به علم و هستی**، (سطح مقدماتی)، قم: موسسه انتشارات دارالعلم، چاپ دوم، 1382.
82. سردبیر: احمدحسین شریفی، فصل نامه علمی - تخصصی 4 معرفت اخلاقی، سال اول، شماره چهارم - پاییز 89. مقاله: «**اخلاق حرفه ای؛ ضرورتی برای سازمان**»، نوشته: علی نقی امیری، محمدهمت، مهدی مبینی.

